

УДК 37.071.5:159.9

Шмельова Тетяна Всеволодівна

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання

Навчально-науковий інститут педагогіки

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м.Житомир, Україна

КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті проаналізовано позиції польських та українських науковців щодо визначення поняття культури, розглянуто взаємозв'язок педагогіки й культури. Зазначено, що педагогіка й освіта є особливими сферами культури, які покликані вивчати й створювати умови для засвоєння людиною змісту культури (знань, цінностей, досвіду діяльності тощо). Наголошено на обумовленості рівня розвитку педагогіки як предметної області пізнання та особливостей освіти специфікою того типу культури, який вони представляють.

Ключові слова: культура, освіта, педагогіка культури, цінності, творчість.

Вступ. Педагогіка, як наука, ніколи не існувала ізольовано від культури. Проте, з огляду на кризу освіти в сучасному світі, педагогіка проголошує необхідність синтезу гуманістичних, демократичних і культурних цінностей освіти, з метою надання полікультурності та різноманітним культурним цінностям пріоритету в освіті.

Незаперечний авторитет у сфері української мистецької освіти О. Рудницька (2005) вважала, що взаємозв'язок освіти й культури є одним із найважливіших чинників у розвитку освіти як соціального інституту. На думку вченої, саме культура "фокусує систему ціннісних уявлень, що становлять основу особистісних орієнтирів суб'єкта, регулюють його діяльність, переводять людину в якісно інший спосіб буття – більш осмислений та упорядкований..." [1, с.46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти взаємозв'язку педагогіки й культури досліджували вітчизняні та польські науковці, зокрема, І. Ковчина, Л. Гриневиц, Н. Ничкало, С. Сисоева, Л. Шевчук, О. Івашко, С. Волошинин (S. Wołoszyn), Ф. Знанецький (F. Znaniecki) Б. Суходольський (B. Suchodolski), Б. Наврочинський (B. Nawroczyński), Г. Квятковський (H. Kwiatkowski) та ін..

Метою статті є дослідження взаємозв'язку педагогіки й культури та порівняння позицій польських та українських науковців щодо місця та значення культури для педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Поняття культура, в "Українському педагогічному словнику" С. Гончаренко (1997) трактується наступним чином: "Культура (від лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюється в результатах продуктивної діяльності". Науковець пропонує також дефініцію культури у вужчому сенсі, як сферу духовного життя суспільства, яка охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також "установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Крім того, С. Гончаренко, розуміє під культурою "рівень освіченості, вихованості людей та рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності" [2, с.182].

У польському словнику "Теорії і методології досліджень культури" [3] запропоновано декілька тлумачень дефініції "культура" сучасними польськими науковцями, які ми вважаємо за необхідне розглянути в нашій статті.

Так, на думку Є Новицької (1991) (E. Nowicka),

культура – це комплекс багатьох явищ, чий взаємні зв'язки, обумовленості й впливи можуть бути описані й проаналізовані, але ніколи не можуть бути оцінені. У рамках описового розуміння культури Є Новицька відокремлює два способи: у першому значенні говориться про культуру, як фіксовану рису, що є атрибутом людського життя; у другому, з описових значень, під культурою науковець розуміє сукупність ознак і явищ, характерних для визначеної спільноти [4].

На думку А. Шічинського (2002) (A. Sicińskiego), "...культура є однією з багатьох реальностей, в яких живе людина; можна її визначити як, свого роду, "посередницька сфера" між людиною, як біологічною системою (організмом) і фізичним оточенням цієї системи [5, с.25].

Не вдаючись глибше в сутність культури, як позаіндивідуальної "посередницької сфери", назвемо лише, що вона складається зі знаків, символів, значень, зразків, визнаних цінностей, які орієнтують нас у навколишньому світі (і які ми прочитуємо, виражаємо, а також створюємо спільно, через сферу посередницьку нашої індивідуальної особистості). Визначена культура даного місця і часу, являє певний вибір із загального ресурсу можливості нашої особистості.

Згідно позиції дослідника С.Оссовського (S. Ossowskiego) (2007), культура може бути розділена на дві сфери: перша буде культура звичайна, друга – скорельована культура [6]. Інші вчені, такі як С. Чарновській (S.Czarnowski) і Я. Щепанський (J.Szczepański), виступали проти відділення матеріальної культури від, так званої, духовної культури, включаючи тим самим до сфери культури як конкретні моделі мислення та поведінки, так і пов'язані з ними матеріальні твори [7].

Найбільш повне польське дослідження щодо визначення культури здійснила А. Клоковська (1980) (A. Kłoskowska). На її думку культура може трактуватися як "сукупність цінностей, яким відповідають відношення". Зразки, норми, цінності й переконання, які випливають з них, керують поведінкою людини, ініціюють дії, полегшують прийняття рішень і функціонування у складній соціальній реальності, а "весь світ культури створюється людиною на основі взаємозалежності відносин і цінностей" [8, с.24]. Основними вимірами культури, що визначаються, зазвичай, спільною назвою духовної культури, є філософія, релігія, наука та мистецтво. Вони також є джерелом універсальних цінностей культури.

На думку А.М.Сухецького (2012), сформулювати поняття культури можна посилаючись на її основні та загальноприйняті ознаки, якими оперують практично всі науки, що займаються цим питанням. Ці ознаки можна розділити на дві категорії. Перша – це властивості культури, які входять до більшості ви-

значень. Студи слід зарахувати зв'язок між культурою та людиною, її соціальний характер, повторюваність та характер учіння культурних явищ. Друга група включає тимчасовий та просторовий вимір культури та її системний і адаптаційний характер [7, с.37-43].

Взаємозв'язок між культурою і людиною виражається, насамперед, у факті, що людина є єдиним творцем культури. Саме людські потреби вдовольняються в процесі її творення. Напрямок взаємодії культури з людиною може бути зворотним. Тобто, можна сказати, що людина та її розвиток певною мірою сформовані культурою.

Суспільна природа культурних явищ обумовлена зв'язком культури з людиною, яка веде суспільний спосіб життя. Культура, хоча і створюється окремими особистостями, які на неї впливають, проте, існує лише завдяки життю спільноти. Тільки завдяки існуванню спільноти можуть здійснюватися дві умови виникнення культури. Це – розповсюдження, яке передбачає передачу елементів даної культури в просторі й часі, а також накопичення і передачу досвіду між поколіннями, необхідного для виробництва культури та передачі її зразків. Хоча конкретні визначення поняття "культура" роблять акцент або на особистість, або на соціальний аспект культури, та практично кожне визначення певною мірою посиляється на колективність як складовий елемент культури [5, с.61].

Культурні явища мають характер учіння. Це означає, що культура не передається внаслідок успадкування біологічних ознак, але це відбувається в процесі навчання. Навчання в культурі може мати дві основні форми. Перша – це процес усвідомленого навчання, друга – процес навчання неусвідомленого. Предметом суспільної передачі культури є, насамперед, знання, інформація про речі й людей, цінності та норми [5].

Викладений вище матеріал свідчить про те, що існує велика кількість визначень поняття культури в гуманітарних науках, і вони значно відрізняються один від одного. Кожна з дефініцій враховує специфічний, вузький погляд на явища, які входять у загальну культуру. Причиною цього може бути те, що культурна сфера є предметом дослідницьких інтересів багатьох різних наукових дисциплін. Було зроблено багато спроб сформулювати єдине універсальне визначення культури, але вони не дали очікуваних результатів. Тому, лише в загальний спосіб, ми намагалися визначити поняття культури. При цьому ми усвідомлюємо явну неспроможність встановити абсолютно новий аспект такого тлумачення. У наші наміри не входить виключення зі сфери культури того, що було внесене іншими вченими. Ми лише намагаємося внести риси конкретності й системності.

Таким чином, культура – це система цінностей, норм, зразків поведінки та сукупність способів і прийомів людської діяльності в її матеріальному і духовному вираженні, характерних для певної соціальної групи, з метою передачі наступним поколінням. Під культурою можна розуміти й середовище, яке створене штучно за допомогою мови, мислення та символічних значень.

Підсумовуючи дослідження поняття культура різними науковцями зазначимо, що багатовікова еволюція сприйняття поняття культура та його наукове значення призвела до того, що ця дефініція стала частиною лексики різних галузей наук, таких як археологія, культурна антропологія, психологія, педагогіка та соціологія тощо.

В аспекті нашої наукової праці звернемося до культури як об'єкту дослідження педагогіки. Насам-

перед, важливо зазначити, що в сфері педагогічних знань не може бути єдиної теорії, а тому знання постають як безліч конкуруючих теорій і концепцій. Ця особливість обумовлена ціннісним характером педагогічних знань та специфікою взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання і діяльності. Саме тому, ми пропонуємо проаналізувати різні підходи провідних польських та українських учених щодо місця культури в педагогічних науках.

Педагогіка й освіта є особливими сферами культури, що покликані вивчати і створювати умови для засвоєння людиною змісту культури (знань, цінностей, досвіду діяльності тощо). Проте рівень розвитку педагогіки, як предметної області пізнання, та особливості освіти обумовлені специфікою того типа культури, який вони представляють.

На цій характеристиці педагогіки наголошував німецький філософ І.Г.Гердер. Учений розглядав феномен виховання як певне відображення тієї культури, в якій живе об'єкт виховання. Він висловив ідею про обумовленість тих чи інших якостей, особливостей людини, специфічними рисами культури, яку ця людина представляє "...Якщо людина живе серед людей, то вона вже не може відмовитися від культури, – культура надає їй форму або, навпаки, спотворює її, традиція захоплює її і формує її голову, формує члени її тіла. Яка культура, наскільки податливий матеріал, від цього залежить, якою стане людина, який вигляд прийме вона..." [9, с.216].

Проте, взаємозв'язок культури й виховання можна охарактеризувати і з іншого боку, вважав І.Г.Гердер. Виховання – це невід'ємний атрибут культури, найважливіший механізм, що забезпечує її існування та передачу основних форм від покоління до покоління, стверджував учений: "... виховання людського роду – це процес і генетичний, органічний; процес генетичний – завдяки передачі традицій; органічний – завдяки засвоєнню і застосуванню переданого..." [9, с.304].

Видатний польський науковець, російського походження, С.Гессен (1995) стверджував, що "... мета освіти – це мета життя відповідного суспільства ... Метою освіти є культурні цінності, до яких у процесі освіти повинна бути залучена людина" [10, с.36].

"Основи педагогіки. Введення в прикладну філософію" С.Гессена вважають однією з найкращих книжок ХХ ст. з педагогіки. Автор аналізує в ній багатовіковий досвід світової педагогіки та обґрунтовує перспективні ідеї педагогіки. Окремий розділ учений присвятив дослідженню взаємозв'язку між культурою і освітою. С.Гессен стверджував, що між освітою і культурою є точна співвідносність. "Освіта є ніщо інше, як культура індивіда", а отже, про освіту в "справжньому розумінні слова можна говорити лише там, де є культура" [10, с.35].

Специфіка тлумачення поняття культури в польській педагогіці проявляється в описуванні трьох значень цього поняття. Від найширшого – розуміння культури як сукупності матеріальних і нематеріальних витворів людини; то, що є продуктом дій людей, наділених специфічними біологічними та суспільними ознаками людського роду; більш вузького значення – як системи набутих, переказаних між поколіннями об'єктивних моделей поведінки, ідей та переконань, які виражені як матеріальними, так і нематеріальними витворами, загальними для певної соціальної спільноти на даному етапі її історичного розвитку, що виробляються людьми в ході співіснування і співробітництва, до розуміння, в так званому вузькому сенсі – як систему тривалих, автентичних духовних цінностей, пов'язаних з місцевістю, наукою, релігією, створеними для себе, а не для реалі-

зації матеріальних потреб [11, с. 79-80].

Українські науковці (І.Зязюн, Н.Ничкало, О.Рудницька, Г.Філіпчук та ін.) неодноразово проголошували тезу, про необхідність звернення педагогіки до культури, яка володіє високим виховним й освітнім потенціалом, а, отже, є важливим фактором розвитку людини. Особистість не лише є творцем культури, але й водночас її творінням. Вона і "значущий суб'єкт культури, її об'єкт та продукт" [12, с.28].

У педагогіці культура використовується, за визначенням корифея української педагогіки І.Зязюна, як основний фактор наповнення змісту освіти та як "соціальний регулятив, що відображає ціннісні продукти духовної і матеріальної діяльності людини, властивості й якості самої людини як носія і творця культури, а освіта розглядається як цілеспрямований спосіб опанування культури [12, с.31].

На думку О.Рудницької (2005), "культура – це явище соціального буття, що характеризує найрізноманітніші феномени" [13, с.47], а центральною проблемою педагогіки є з'ясування місця культури в створенні різноманітних зв'язків особистості з навколишнім світом. Поняття культура охоплює не лише те, що "існує поза людиною, а й ті зміни, які відбуваються в ній самій, в її фізичному і духовному стані", таким чином, особистість через культуру розвиває себе, відкриває і перетворює світ і себе, реалізує духовний потенціал і наближується до світових досягнень людства" [13, с.47].

Водночас, О.Рудницька (2005), вкладає в поняття культури не тільки сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історичний рівень розвитку та втілюються у результатах продуктивної діяльності людини, в тому числі, у галузі освіти й мистецької творчості, але й рівень освіченості окремої людини, її "ерудованість, ввічливість, акуратність, витриманість та інші, а також якісний рівень оволодіння видами діяльності" [13, с.46-47].

За кредо сучасної педагогіки можна вважати слова академіка І.Зязюна (2006), що освіта – це процес залучення особистості до культури, а становлення і розвиток освіти розглядати як надбання особистості, з одного боку, і всього культурного оточення, з іншого" [14, с.27].

Досліджуючи коріння існуючої сьогодні суперечності між освітою і культурою, І.Зязюн вбачав їх у інертному трактуванні в педагогіці діяльності людини з точки зору природничо-наукових уявлень, у той час, як "нові соціокультурні обставини висувають уже нові вимоги, прописуючи здійснення виховання і освіти в просторі культури гуманітарними методами і засобами, визначаючи такі перспективні вектори розвитку, як інтеграція і діалог, особистісно-орієнтований і цілісно-смісловий підходи повернення до духовних основ буття і культуро творчої діяльності" [14, с.29].

Розглядаючи освіту як складний соціокультурний феномен, І.Зязюн наголошував на необхідності звернення педагогіки до джерел освіти, під якими розумів, насамперед, культуру, а освіта – як культуровідповідна система, культуровідповідне середовище, культуротранслюючий процес – відображає властивості культури: єдність у багатогранності, цілісність та універсальність.

Надзвичайно важливі висновки І.Зязюна щодо місця культури в педагогіці. "Поняття культури, як це не парадоксально, до останнього часу не осмислювалося педагогікою, не включалося в її науковий об'єкт. Відсутня педагогічна інтерпретація культури..." [14, с.29].

Не можемо не погодитися з думкою Н. Ничкало

(2006), що в умовах стрімкого інформаційного розвитку суспільства постає проблема "дефіциту культури в освіті" [12, с.8].

Таким чином, сучасна парадигма освіти вимагає принципових змін, які б передбачали формування не особистості певного типу, а людини в багатовимірних характеристиках її існування в духовному полі національної і світової культури.

Польський професор І.Е.Новаковська-Кемпна (2012) (I.E.Nowakowska-Kempna) підкреслює важливість у вихованні та освіті кожної людини загальнолюдських цінностей культури [15].

У педагогіці потрібно дослідити особливу роль цінностей, які з'являються в культурі у всіх її вимірах та аспектах та стають невід'ємною частиною цього феномену людського життя. Події, явища, ідеї, концепції, об'єкти, що викликають інтерес людини та піддані оцінці, стають цінностями. Вони зорієнтовані на відношення і диспозиції (внутрішні відношення до вчинення), які ініціюють дію. У зв'язку з цим, культурою іноді називають сукупність цінностей, яким відповідають відношення. Зразки, норми, цінності та переконання, що впливають з них, контролюють людську поведінку, ініціюють дію, полегшує прийняття рішення та функціонування в складній соціальній реальності, а весь світ культури створений людиною за принципом взаємозалежності відносин і цінностей [15].

Процес формування культури в людині починається в дитинстві, в дошкільному віці, задовго до шкільної освіти й триває протягом усього життя. Професор Я.Гайда (2006) (J.Gajda) пише: "Ця культура, про яку людина дізнається або приймає в своєму дитинстві, має вирішальний вплив на формування її особистості. Кожна людина також є творцем культури, хоча і в різних сферах і ступенях" [16, с.13].

Важливими компонентами цього процесу є моральне виховання (етика) та естетичне виховання, важливе на кожному рівні освіти. Елементом культури також можуть бути установи, наприклад, дитячий садок, школа, культурні центри, громадські зібрання тощо. Освіта через культуру та культурна освіта, таким чином, слугує вихованню особистості на культурних цінностях, з метою залучення її до активної участі в культурі, особливо в трьох аспектах: набуття знань про світ (інших людей і самих себе), досягнення моральної чуттєвості та творчого ставлення (уяви та почуттів). Людина створює культуру, але й культура створює людину, тому освіта та культура потрібні одночасно. Таким чином, людина відрізняє себе від інших істот і стає людиною.

Індивідуальні цінності, які мають важливе значення у вихованні й освіті, мають універсальний, загальнолюдський вимір і поділяються людьми різних культур, релігій і цивілізацій. Вони повинні стати об'єктом рефлексії в навчальному процесі, в теорії та практиці виховання, оскільки вони надають сенс людському життю, мотивують до дії, дозволяють людині функціонувати як особистість.

Педагогічна рефлексія над світом культурних цінностей повинна висвітлювати їх з різних сторін, охоплювати різні аспекти й виміри, виявляти їх у всьому багатстві та різноманітності.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні **висновки:** педагогіку в цілому й систему освіти зокрема можна розглядати як інструмент утвердження культури, а з іншого боку, реалізація будь-яких освітніх нововведень безпосередньо залежить від ступеня їх відповідності особливостям культури конкретної країни. Від того, в якій мірі освітні інновації "вкладаються" в логіку національно-культурних особливостей системи освіти, безпосередньо залежить їх життєздатність.

Список використаної літератури

1. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
2. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. К.: Вид-во «Либідь». 1997. – 366 с.
3. Słownik Teorii i Metodologii Badań Kultury / [Електронний ресурс]. – URL: <http://ozkultura.pl/wpis/1167/6> (дата звернення; 30.09.2017).
4. Nowicka Ewa. Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej. – Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, 1991. ss.58-66.
5. Siciński Andrzej. Styl życia, kultura, wybór. – Warszawa: Wyd. IFiS PAN, 2002. ss. 25, 26, 29.
6. Kłoskowska A. Socjologia kultury. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007, s. 26.
7. Filipiak M. Wprowadzenie do socjologii kultury. Lublin, 2009, ss. 12, 37-43.
8. Kłoskowska A. Kultura, w: Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze, red. A. Kłoskowska, Wrocław, 1991, s. 24.
9. Гердер И.Г. Идеи философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 304 с.
10. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
11. Petrykowski Piotr Paweł. Społeczno-kulturowe aspekty podstaw wychowania. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii TWP, 2005. s.199.
12. Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
13. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
14. Зязюн І. Естетичні засади розвитку особистості / Мистецтво у розвитку особистості: Монографія / За ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.
15. Pedagogika. Uniwersalne wartości kultury w edukacji i terapii. Redakcja naukowa Iwona Nowakowska-Kempna / Akademia Ignatianum wydawnictwo WAM Kraków 2012 [Електронний ресурс]. – URL: https://wydawnictwam.pl/sites/wam/files/65515_skrót_0.pdf (дата звернення; 27.08.2017).
16. Gajda J. Człowiek w świecie kultury – kultura w życiu człowieka. Wprowadzenie, w: Kultura współczesna a wychowanie człowieka, red. D. Kulinowski, Lublin 2006. S.13.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2017 р.

Стаття прийнята до друку 12.10.2017 р.

Шмелева Татьяна

кандидат педагогических наук, доцент

доцент кафедры художественных дисциплин и методик обучения

Учебно-научный институт педагогики

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, г.Житомир, Украина

КУЛЬТУРА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛЬСКОЙ И УКРАИНСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

В статье проанализированы позиции польских и украинских ученых в определении понятия культура, рассмотрена взаимосвязь педагогики и культуры. Отмечено, что педагогика и образование являются особыми сферами культуры, которые призваны изучать и создавать условия для усвоения человеком содержания культуры (знаний, ценностей, опыта деятельности и т.п.). Отмечено обусловленность уровня развития педагогики как предметной области познания и особенностей образования спецификой того типа культуры, который они представляют.

Ключевые слова: культура, образование, педагогика культуры, ценности, творчество.

Shmeleva Tatyana

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Department of Artistic Disciplines and Methods of Teaching

Educational and Scientific Institute of Pedagogy

Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr, Ukraine

CULTURE AS THE INVESTIGATION OBJECT OF POLISH AND UKRAINIAN PEDAGOGICS

Interconnection of pedagogics and culture is considered in the article, the comparison of positions of Polish and Ukrainian scientists is conducted in relation to the defining the concept of culture. As for the interconnection of pedagogics and culture, it is necessary to mention that pedagogics as a science never existed in isolation from culture. However, taking into account the crisis of education in the modern world, pedagogics proclaims the necessity of the synthesis of humanistic, democratic and cultural values of education with the purpose of granting priority to multiculturalness and various cultural values in education. Pedagogics and education are special spheres of culture called to study and create conditions for people to master the substance of culture (knowledge, values, activity experience etc.). However, the level of the development of pedagogics as a subject domain of cognition and the special features of education are conditioned by the specifics of that type of culture which they present.

Key words: culture, education, pedagogics of culture, values, creativity.